

Qismat Yunusov

Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi

Eneolit dövrü (e.ə.VI-IV minilliklər) başqar cəmiyyətinin ictimai-etnik təkamülü və Formalaşması, həm də yeni məskunlaşma ərazilərinin meydana gəlməsi, təbii-coğrafi ərazilərin mənimlənilməsi, qəbilə-tayfa birliklərinin iqlim-torpaq qurşaqları üzrə paylanması intensiv xarakter aldığından bu hal ilk ittifaq arealı olan Şərqi Afrika-Həbəş-Sudan hövzəsindəki insan cəmiyyətləri üçün səciyyəvi olmuş, o cümlədən ibtidai insan-prototay sürülərinin (tiqran, tiqr, tiqrau, tiqrau, hayasa... qəbilələri) qonşu regional ərazilərə yayılmasına (miqrasiyasına) təkan vermişdir.

İbtidai insan-prototay sürüsünün ilkin təbii-coğrafi məkanları kimi antik ədəbiyyatlarda göstərilən Həbəş dağılıq yaylası, Somali yarımadasının şimalı, Tana gölü sahilləri, Mavi Nil çayı hövzəsi... kimi ərazilərdə təbii yaşayış ocaqlarına sığınan qəbilə-tayfalar içərisində prototay toplumu sonrakı mərhələdə (e.ə.IV-II minilliklərdə) qonşu məkanlara və regional bölgələrə su və quru yollarından-yerdəyişmələrinin istifadə edərək köçlərini davam etdirmişdir. Etnomill-etiopsiologiya xüsusiyyətlərinə rəğmən ibtidai insan-prototay sürülərinin (tiqran, tiqr, tiqrau, hayasa...) kiçik-böyük miqyaslarının təbii-coğrafi, ictimai-siyasi, hərbi-ticarət səbəblərdən bu instinkt vərdiş onlarda bixəssaslıq zərurətlə çevrilmişdir.

E.ə. I minillikdə təcridən Nil çayı hövzəsinə və Qırmızı dəniz qərb sahillərinə paylanan prototay sürüsü Həbəş-Misir-Yunan imperiyasının təbəbeliyini daşmış, dövlətlərə müharibələrdə və iqtisadi-ticarət əlaqələrində müddul-qul kimi istifadə olunduğundan sonrakı mərhələdə (I minillikdə) Aralıq dənizi və Balkan yarımadası coğrafiyasına səpəlmələri üçün yaranmış əlverişli ictimai-iqtisadi və siyasi-hərbi şəraitdən etnomill-etiopsiologiya qonşu yaddaşlarına uyğun olaraq hiyləgərcəsinə istifadə edərək Van və Urmiyyə gölləri ətrafında, Dacə və Farat çaylarının mənbələrində yataqlana bilmişlər-qonşularına qarşı ərazi-torpaq iddiaları həpan qonşu yaddaşlarını qoruyub saxlamaqla.

Təbii ki, bu şeytani tələqinedici hissə hay sürüsünün idarəedilməsi-nə məsul və ilkin səbəb olan hay kilsəsinin dinsiz tələmlərinin gücü və təsirinin əhatə dairəsinin geniş olması ilə bağlıdır, çünki bu mürtece qurum-hay kilsəsi Həbəş-Misir caduğərlərinin, səhrbazlarının, kahinlərinin təlimləri əsasında

formalaşmış, qəbilə-tayfa bütövlüyünün saxlanılmasına xidmət etmişdir. Hay kilsəsi istər qədim Həbəş-Sudan dövlətçiliyi tarixinə, istərsə də müasir Cənubi Qafqaz ölkələrinə münasibətlə olsun, həmişə etnomill düşmən, haqsız mövqelərini açıq-gizli sərgiləmiş, ilkin prototay sürüsünün qəbilə-tayfa düşüncəsinin quluna-qırovuna çevrilmişdir.

Əgər e.ə. II-I minilliklərdə Həbəş-Misir sivilizasiyası dövründə proto-

haqda yalanları tirajlamaqdadır (saxta dini mövzələr, əl gəzdirlmiş xəritələr və arxiv materialları ilə), XXI əsrdə daha güclü şəkildə. Təbii ki, bu tarixi saxtakarlığa qarşı gürcü alimləri, ictimai xadimləri, din nümayəndələri, fəal ictimaiyyət üzvləri... öz haqlı səslərini əsrlər boyunca qaldırmışlar, qaldırırlar, ancaq görünən odur ki, hayasız haylar usanaq bilmirlər.

Cəvahirli-Məhsəti bölgəsinə qarşı hay kilsəsinin yürütdüyü işğalçı-

larınca bu bölgəyə köçürülmüşdür (komandan general A.P.Tomasovun (1752-1819) yardımı ilə). Nəticədə, 1828-1929-cu illərdə Qafqazda Rus ordusunun komandanı, fəldmarşal İ.F.Paskeviç (1782-1856) Əhəliklək və Əhəlik qalalarını asanlıqla ələ keçirmiş (16 avqust 1828-ci ildə), hay kilsəsinin və hay müzdülərinin xidməti müqabilində 1830-1831-ci illər ərzində keşiş Ovanes Baqratununin (1799-1856) istəyi ilə Ərzurum və Ərdöğ-

də "Dağnakstyun" və "Qncaç" terroruş təşkilatlarının yerli özləklərinin yaradılmasına (C.Ter-Qnqorqyan, A.Oqacanyan, O.Kaçaznı və P.Abelyan başda olmaqla), silahlı quldur dəstələrinin təminatında M.Xrımyanın rolunu böyük olmuşdur.

I Dünya müharibəsi illərində və 1920-ci ilədək olan dövrdə həydaşnaq və rus-kazak birləşmələrinin Qərbi Azərbaycanda, eləcə də Cəvahirli-Məhsəti nahiyələrində kökənlı Türk-Müsləman əhalisina

Cəvahirli-Məshəti bölgəsinə qarşı hay iddiaları

hay sürüləri Tana gölü-Omo çayı hövzəsində yerli qəbilə-tayfa birliklərinə yönəlik təbii sığınacaq-qida əldə etmək tələbləri ilə qəbilələrarası münəqışçiləri yaradırdırlarsa, XX-XXI əsrdə Başqar sivilizasiyası mərhələsində qonşu Azərbaycan və Gürcüstan dövlətlərinə qarşı inzibət-ərazi iddialarını irəli sürmüşlər.

Elə XXI əsrdə prototay sürüsünün ilkin ecdadlarının törəmələri olan tiqran-tiqrau tayfaları (Həbəşistan Federativ Respublikasının Tiqrayi vilayəti) müstəqil dövlət yaratmaq tələbi ilə Həbəşistan, yeni ərazilərin ələ keçirilməsi iddiası ilə qonşu Sudan və Somali dövlətlərinə qarşı terroruş-seperatçı əməllərində əl çəkirlər.

Çünki, ibtidai insan-prototay sürüsünün vəhşi şüuru, sivilizasiyadankənər qəbilə toplumu düşüncəsi hələ də dəyişilməyib, Tarixdən və coğrafi Məkəndan asılı olmayaraq.

Bu toplumun riyakar və hiyləgər etiopsiologiya irsinin təsdiqi kimi göstərmək olar ki, müasir dövrdə "Ermənistan Respublikası" həmsərhəd Gürcüstan Respublikasına qarşı üzde qonşuluq və tərəfdaşlıq münasibəti sərgilədiyini rəsmən bildirsə də, yəne də bu dövlətə qarşı gizli-açıq şəkildə ərazi iddialarında bulunmaqdadır, həm hay kilsəsi, həm elmi-kültüvi ictimaiyyət, həm də siyasi-ictimai qurumlar...timsalsında.

Yerli, regional və beynəlxalq miqyasda hay kilsəsi tərəfindən Gürcüstan Respublikasının inzibati-ərazi vahidi olan və tarixən Oğuz-Səlcuq (Məhsəti) tükərlərinin yaşadığı Cəvahirli-Məhsəti bölgəsinə qarşı ərazi iddialarının tarixi XIX-XX əsrlərdə yaranmış (bu dövrlərdə məkrli niyyətlərini hiyləgərcəsinə, xislətlərinə uyğun gizlədə bilmişlər), uydurma iddialarla tarixi həqiqətlər saxtalaşdırılmış və guya bu tarixi-coğrafi ərazinin hayların "Cəvaxx" adı altında onlara aid olduğunu

lıq və yerli Türk-Müsləman əhalisinə qarşı XIX əsrdən başlayaraq (XX əsrin 40-cı illəri də daxil olmaqla) törətdiyi milli-etnik düşmənçilik siyasəti həm də Gürcüstan dövlətinə və gürcü xalqına qarşı da yönəlmiş, onun ərazi bütövlüyünün qəddi kimi qiymətləndirilir.

XVIII-XIX əsrlərdə çar Rusiyasının Cənubi Qafqazın ilhaqi (işğalı) məqsədi ilə Xəzər dənizi hövzəsi, Azərbaycan, Gürcüstan və Osmanlı Türkiyəsi ərazilərinə apdığı hərbi yürüşlərdə Cənubi Azərbaycanda, Ərzurumda, Qars və İqdir məhəllələrində məskunlaşdırılmış hay sürüsündən istifadə edildiyindən 1801-ci ildən etibarən həmin coğrafiyada, qəsb edilən ərazilərdə hayların yerləşdirilməsi əsas məqsəd olmuşdur, Osmanlı Türkiyəsinin həmin dövrdə şimal-şərq qalası olmuş Cəvahirli-Məhsəti bölgəsi də istisnaqlı təşkil etməmişdir.

1807-1810-cu illərdə Əhəlik qalasına hücum edən rus döyüşçülərinə (general P.S.Kolyayevski (1782-1851) başda olmaqla, o, hay kilsəsinin keşişiyatı məlumatlarından istifadə etməklə 1804-cü ildə Gəncə şəhərinə, 1805-ci ildə Əsgəran, Şahbulaq qalalarına, 1810-cu ildə Mehri nahiyəsinə, 1812-ci ildə Lenkəran şəhərinə basqınlar etmişdir) hay kilsəsi və hay quldur dəstələri köməklik etmiş, əvəzində 1810-cu ilin noyabr ayında 15 000 hay ailəsi Qars və Ərzurum məhəll-

an ayəllərindən Cəvahirli-Məhsəti bölgəsinə (hazırda hay kilsəsi bu tarixi-coğrafi ərazini "Cəvaxx" adlandırır, guya "Böyük Ermənistan"ın şimal-qərb vilayətidir) 58 min hay sürüsünü yerləşdirmiş, Əhəlik şəhərində "Karapetyan" kilsəsi məktəbi, Əhəliklək şəhərində "Mesropyan" məktəbi açılmışdır. Bu dinsiz keşiş 1837-ci ildə Rusiya imperatoru I Nikolay Pavloviç (1796-1855) Əhəliklək şəhərində olarkən ondan xidmətləri müqabilində köçürülən hayların vergidən azad edilməsinə xahiş etmiş və bu istəyinə nail olmuşdur.

Əhəlik şəhərində 1856-cı ildə hay kilsəsi inşa edilmiş, 1870-ci ildə "Sanduxyan" qadın məktəbi fəaliyyətə başlamışdır.

Bölgədə etnik əhali ilə nisbətində hayların sayının artırılması 1841-ci ildə də çar Rusiyasının xeyrinə olmuş, imperiya ələhinə kökənlı xalqların (Türk-Müsləman və Gürcü) üsyanının, müqavimət hərəkatının qanla boğulmasında hay kilsəsinin rolu böyük olmuşdur.

Hay sürüsünün Cəvahirli-Məhsəti məhəllinə məqsədi şəkildə köçürülməsində 1880-ci ildə baş keşiş Kriç Xrımyanın (Ayrik Xrımyan, 1) da əməyi az olmayıb. O, həm də çar Rusiyasının səlahiyyətliləri ilə əlaqəyə girərək bölgədə kilsə tikintisini genişləndirmiş, hay məktəblərinin sayını artırmışdır. 1890-cı ildən sonra bu ərazilər-

qarşı soyqırım qətləmlərinə hay kilsəsi rəhbərlik etmişdir. Bununla sakitləşməyən mürtece hay kilsəsi və hay sürüsü 1940-cı ildə bölgədən Cəvahirli-Məhsəti Türklərinin Qazaxıstanına və Uzaq Şərqiə sürgün edilməsinə nail olmuş, onların doğma yurduna-ocağına isə Türkiyə Cümhuriyyətinin, Bolqarıstanın, Livandan, Suriyadan, Yunanıstandan, Fransadan... sürülən haylar (50 minə qədər) yerləşdirildi.

Cəvahirli-Məhsəti bölgəsinə (sahəsi 6413 kv.km, əhalisi 156 min nəfər) qarşı ərazi iddialarından əl çəkməyən hay kilsəsi və hay toplumu bu bölgənin tarixinin, milli-etnik tərkibinin demoaqratik tərkibinin elmi-nəzəri və ictimai-iqtisadi təkamülünü saxtalaşdırmaqla, bu istiqamətdə regional və beynəlxalq uydurma təbliğati gücləndirməklə Gürcüstan Respublikasının cənub topraqlarında seperatizm-terroruşluq fəaliyyətlərinə haqq qazandırmış niyyətlərini siyasi-hərbi məqsədə çevirmişlər.

Uydurma və saxta mülahizələrini (bölgədə guya hay sürüsünün etnomill-tarixi hüquqlarının pozulması, demoaqratik artımın qarşısını alınması, maddi-mədəni irsinin sıradan çıxarılması... iddialarını) tarixi faktlarla kimi və əimi-tədqiqat nəticələri kimi qələmə verir (nəşrlər, elmi məqalələr, KİV... vasitəsi ilə), kütləvi təbliğatlarına əvə verir.

Hay kilsəsinin Gürcüstan Respublikasına qarşı ərazi iddialarını ehtiva edən mürtece fəaliyyətinə gürcü alimlərinin yüzillikləri göstərdiyi müqavimətə baxmayaraq haylar (Y.E.Lalayın "Cəvaxx" kitabı; I cild, İrevan şəhəri, 1983; "Cəvaxx" (qışa erməni ensklopediyası) - 4 cild, İrevan şəhəri, 2003; "Cəvaxx: problemlər və perspektivlər" (toplu) - tərtibçi, redaktor A.Ayvasyan, İrevan şəhəri, 2008; A.A.Papyan "Ayrıntılı irəvan-vətəne sahiblikdə hüquqi əsaslara dair" (məqalələr toplusu), 2012;...) irsi xislətlərindən, xayanətkar eməllərindən əl çəkmir.

Bu bərədə növbəti yazıda.